

Status gewogen

B.F.M. Bakker, *Sociale afstand, sociale status. De sociale status van werkenden, niet-werkenden en vrouwen*, Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, 1992 (diss. Universiteit van Amsterdam), 247 pp.

Sommige mensen hebben meer status, of een hogere status, dan anderen: die juiste constatering roept tegelijk grote problemen op. Status is immers niet een vast attribuut van individuen, zoals lengte of lichaamsgewicht, maar verwijst naar relaties tussen individuen, naar de manieren waarop zij zich tegenover elkaar gedragen en over elkaar oordelen. Kwantitatieve weging daarvan is moeilijk, zo niet onmogelijk. Generaties sociologen hebben zich nochtans ingespannen om van status een meetbare grootte te maken, een dimensie waarlangs mensen cijfermatig kunnen worden geplaatst. Het proefschrift van de socioloog en CBS-medewerker B.F.M. Bakker met de ruime titel *Sociale afstand, sociale status* en de ongelukkige maar vast niet kwaad bedoelde ondertitel *De sociale status van werkenden, niet-werkenden en vrouwen* past in deze traditie; het stelt zich ten doel de sociale status van mensen in de Nederlandse samenleving te meten, in getallen uit te drukken, en dat beter te doen dan tot nu toe is gedaan, vooral in vergelijking met statusmeting door middel van beroepsprestige.

Tegen het beroepsprestige-onderzoek als basis van beschrijving van de maatschappelijke statushiërarchie formuleert de auteur drie bezwaren. Niet alle leden van de (moderne, onze) samenleving hebben een beroep, dus kan niet aan iedereen een daarop gebaseerd prestige worden toegekend - ook niet als gezinnen of huishoudens in plaats van individuen als de relevante eenheden worden beschouwd. Een tweede bezwaar tegen beroepsprestigemetingen is dat de resultaten bepaald worden door de subjectieve meningen van respondenten, tussen wie de overeenstemming te wensen over laat. En ten derde blijken beroepsprestigescores mede af te hangen van de naam die aan het beroep gegeven wordt - ze verschillen bij-

voorbeeld al naar gelang het beroep als mannelijk of vrouwelijk wordt omschreven (kapper/kapster, verpleger/verpleegster enz.).

Om aan deze bezwaren tegemoet te komen introduceert Bakker een geheel nieuwe schaal ter bepaling van maatschappelijke status: de Sociale Afstand Schaal (SAS), die gebaseerd is op objectief vast te stellen *huwelijkspatronen*. Deze schaal bestrijkt in principe de hele bevolking, is niet afhankelijk van de subjectieve oordelen van respondenten en meet de status van mannen en vrouwen afzonderlijk. Uitgangspunt is dat huwelijken worden gesloten tussen mensen van gelijke status: het huwelijk kan daarom als indicator van statusgelijkheid worden genomen. Dit uitgangspunt wordt vervolgens op statistische aggregaten van toepassing verklaard: als relatief veel mannen van de sociale categorie X (bijvoorbeeld een beroepsgroep, of een bepaald segment niet-werkenden) trouwen met vrouwen van categorie Y, wijst dat op een grote statusgelijkheid (geringe sociale afstand) tussen beide categorieën.

Met dit uitgangspunt zijn gegevens uit de Arbeidskrachtentelling 1985 van het CBS bewerkt. Voor zowel mannen als vrouwen zijn 98 beroepscategorieën plus 8 categorieën niet-werkenden onderscheiden en vervolgens met behulp van de techniek van de correspondentie-analyse hiërarchisch geordend.

De resultaten van deze ingewikkelde operatie komen voor een groot deel zowel met intuïtieve noties als met beroepsprestige-studies overeen. Hoog scoren beroepen die een langdurige opleiding vereisen, zoals 'arts, apotheker' (de categorie met de hoogste score), 'sociale wetenschapper' en 'scheikundige, landbouwkundige, bioloog'; laag de beroepen van weinig geschoolden, zoals 'wasserij-personeel', 'wegwerker, sjouwer, reinigingsdienstarbeider' en 'productiearbeider houtindustrie'. Niet alle resultaten liggen echter voor de hand. Opmerkelijk is bijvoorbeeld dat artsen en apothekers in loondienst hoger scoren dan de zelfstandigen onder hen en dat voor winkeliers en bedrijfsleiders iets dergelijks geldt. Opvallend is ook de prettig hoge score van 'sociale wetenschappers' - die ligt ver boven die van categorieën als 'econoom, accountant, advocaat', 'jurist, uitvoerend hoofdbestuurder' en 'hoger leidinggevend personeel'. Arbeidsongeschikten staan hoger op de schaal dan de beoefenaars van de laagste beroepen (onder wie bijvoorbeeld ook caféhouders), en werklozen bevinden zich daar weer boven. De status van de 'werkzoekenden voor de eerste maal' mag volgens deze meting zelfs heel redelijk worden genoemd - hoger dan die van bijvoorbeeld boekhouders, bedrijfsleiders en bureauchefs.

De bevindingen bevestigen dus deels de sociologische *common sense*, wijken daar voor een ander deel zodanig van af dat twijfels rijzen aan de validiteit. De rangorde is, zoals gezegd, het resultaat van de toepassing van een data-analysetechniek, en het blijft onduidelijk in hoeverre en op grond waarvan deze geconstrueerde rangorde zou corresponderen met de statusongelijkheid in de samenleving. Ook als we het - betwistbare - uitgangspunt accepteren dat huwelijksfrequenties een voldoende indicator vormen voor gelijkheid van status, dan valt nog niet in te zien hoe op basis daarvan conclusies kunnen worden getrokken over de *ongelijkheid* van status tussen verschillende categorieën. Als mannen van categorie X heel weinig trouwen met vrouwen van categorie Y en vice versa, zou daaruit afgeleid kunnen worden dat de sociale afstand tussen beide categorieën groot is; daaruit volgt echter nog niet dat er ook een groot statusverschil tussen beide categorieën bestaat (groepen kunnen elkaar wederzijds uitsluiten - denk bijvoorbeeld aan de uitzonderlijkheid van 'gemengde' huwelijken tussen protestanten en katholieken in het verzuilde Nederland van enkele decennia geleden); en ook als die grote statusongelijkheid wel kan worden aangenomen, is nog niet zonder meer evident welke categorie de hoogste status heeft: daarvoor zou - lijkt mij - van meer informatie dan alleen de gegevens over huwelijksfrequenties gebruik moeten worden gemaakt.

Een ander algemeen bezwaar tegen deze metingen betreft niet zo zeer de validiteit als wel de zinvolheid van de resultaten. Dat arbeidsongeschikten en werklozen niet de laagste prestigescore krijgen lijkt misschien vreemd, maar is dat toch niet als men bedenkt dat het gaat om heel brede en heterogene categorieën, waarbinnen de status van individuen sterk varieert. De scores van de categorieën zijn hooguit gemiddelden, die heel weinig zeggen over de status van de individuen die ertoe behoren. Iets dergelijks geldt ook, in wat mindere mate, voor de onderscheiden beroepscategorieën. Vooral eliteposities blijven buiten beschouwing; zo worden grote ondernemers, bestuurders van publieke organisaties, politici, rechters, chirurgen en televisiepresentatoren niet afzonderlijk onderscheiden, maar verdwijnen ze in veel bredere categorieën. Zowel de bovenkant als de onderkant van de maatschappelijke statushiërarchie blijft goeddeels onzichtbaar.

Bakker heeft talrijke correlatieberekeningen uitgevoerd die moeten aantonen dat de resultaten van zijn onderzoek wel degelijk valide en zinvol zijn. Ze correleren bijvoorbeeld hoog met indelingen naar

beroepsprestige (ondanks de bezwaren tegen deze maatstaf kan deze kennelijk wel dienen voor de validering van de eigen resultaten), cultureel kapitaal en sociaal-economische positie. Opnieuw wordt zo bevestigd dat verschillende kwantitatieve benaderingen van stratificatie vergelijkbare gegevens opleveren - wat in dit geval toch een intrigerende uitkomst is gezien het artificiële karakter van de geconstrueerde schaal. Inhoudelijk wordt het interessanter waar de schrijver een empirisch antwoord probeert te vinden op de onder stratificatiesociologen fel bediscussieerde vraag of de maatschappelijke status van gehuwde vrouwen bepaald wordt door de positie van hun echtgenoot dan wel hun eigen beroepsactiviteiten, opleiding en inkomen. Door verbanden te leggen met aspecten van de 'levensstijl' (politieke voorkeuren, schouwburg- en museumbezoek) en de 'levenskansen' (waartoe onder andere het bezit van duurzame consumptiegoederen wordt gerekend) concludeert Bakker dat beide van belang zijn: de 'ware status' van gehuwde vrouwen wordt zowel door de individuele positie (afgemeten aan de SAS-score) als door die van de echtgenoot bepaald. Iets dergelijks geldt overigens ook voor gehuwde mannen. Op grond hiervan wordt de 'conventionele these' die de status van gezinnen afleidt uit het beroep van de man verworpen.

De vraag die in de loop van het boek steeds klemmender wordt is: wat is status? Uiteindelijk lijkt het hier te gaan om een statistische constructie, een index die variaties (varianties) in gedragingen, houdingen en opinies zoals die uit enquête-onderzoek naar voren komen statistisch verklaart en voorspelt. Hoe meer en hoe beter er in deze zin verklaard/voorspeld wordt, des te beter wordt de ware sociale status benaderd. Als bijvoorbeeld sekse, leeftijd, kerklidmaatschap en woonplaats de nodige percentages aan de verklaarde variantie toevoegen, dan moeten ze volgens deze redenering eveneens tot de determinanten of aspecten van de ware sociale status worden gerekend. De vraag is wat dan nog de relatie is met status in hiërarchische zin of, specifiek, in de zin van aanzien of prestige. En als het daar nog steeds om gaat, is de vraag vervolgens wat de relatie is met aanzien of prestige zoals dit zich manifesteert in het alledaagse maatschappelijk verkeer - in uitingen van respect, bewondering, afgunst, van minachting en onverschilligheid, van gevoelens van superioriteit en inferioriteit. Het valt de schrijver nauwelijks euvel te duiden dat hij er niet in geslaagd is een verband te leggen tussen de grote hoeveelheid statistische gegevens en

berekeningen die hij opvoert en deze uitingen van statusongelijkheid. Maar dat hij op geen enkele wijze blijk geeft van een besef dat hier problemen liggen, dat is jammer.

Nico Wilterdink

Moderniteit en holocaust

Zygmunt Bauman, 1991 (paperback), 1989, *Modernity and the Holocaust*. Polity Press, Cambridge (UK). ISBN 0 7456 0685 7 en ISBN 0 7456 0930 9.

Niet lang na de oorlog verschenen veel historische studies die vooral documenteerden. Begrijpelijk was de fascinatie met de persoon van Hitler die tot vandaag voortduurt. Hoe was het mogelijk dat een dergelijk iemand leider van een beschaafde natie kon worden? Zeven jaar na de oorlog publiceerde Alan Bullock zijn uitgebreide Hitler-biografie (*Hitler. A Study in Tyranny*). Ruim 25 jaar later bleek echter dat er nog steeds nieuwe gezichtspunten konden worden ingenomen, getuige de weerklank van Sebastian Haffners *Anmerkungen zu Hitler*. Het Hitler-debat gaat voort, met name rond het thema structurele processen versus grote mannen in de geschiedenis. In de studies van de persoon van Hitler is er consensus ontstaan omtrent zijn rol in de Holocaust. Raul Hilberg, de autoriteit op dit gebied (zie zijn *The Destruction of the European Jews* (1983) en *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe, 1933-1945* (1992)) houdt Hitler voor de 'supreme architect of the Jewish catastrophe' en Sebastian Haffner heeft betoogd dat Hitler al in een vroeg stadium inzag dat hij de oorlog met de geallieerden zou verliezen en vervolgens de uitroeiing van de joden tot zijn voornaamste doel maakte. De notie van Hitler als hoofdverantwoordelijke is in zekere zin comfortabel omdat het merendeel van de overige betrokkenen zich vrijgepleit kan voelen. We hebben immers te doen met een gestoorde persoonlijkheid die, slechts door een minderheid van de bevolking gesteund, door een ongelukkige samenloop van omstandigheden aan de macht is gekomen. 'Normaal' gebeurt zo iets niet. Monsters zijn er natuurlijk altijd al ge-

weest in de geschiedenis, dit exemplaar had alleen maar meer mid- delen tot zijn beschikking.

Zygmunt Bauman laat in *Modernity and the Holocaust* zien dat die redenering alleen maar klopt als we onder 'middelen' ook vat- ten de mentaliteit en organisatie die deel uitmaken van de moderne samenleving. Dat betekent in ieder geval dat de Holocaust niet louter teruggevoerd kan worden op een uitzonderlijk groepje men- sen met een specifieke persoonlijkheidsstructuur. Op dit punt bekri- tiseert Bauman het Amerikaanse werk van Adorno c.s. die studeer- den op de 'autoritaire persoonlijkheid'. De triomf van de nazi's zou in dat perspectief gezien kunnen worden als de uitkomst van een ongewone cumulatie van dat soort persoonlijkheden. Het beangsti- gende gevoel dat iedereen beul zou kunnen zijn, is in de sociale wetenschappen gegenereerd door Milgram en zijn experimenten naar gehoorzaamheid. Het feit dat het experiment van Milgram tot op de dag van vandaag inspiratie voor onderzoek is, voert Bauman - en Milgram zelf trouwens ook - terug op het niet kunnen aan- vaarden van het idee dat wij allemaal in bepaalde omstandigheden bereid zijn mensen in extreme mate, dat wil zeggen tot de dood erop volgt, te pijnigen. Bauman bouwt voort op de uitkomst van Milgrams werk dat er een omgekeerde relatie is tussen de bereid- heid te pijnigen en de nabijheid tot het slachtoffer. Hoe groter de afstand, hoe minder de weerstand tegen het veroorzaken van pijn. Dat biedt Bauman de mogelijkheid de relatie met het sociologische thema van bureaucratisering te leggen, zoals dat vooral door Max Weber is uitgewerkt. Hierin ontwikkelt Bauman een redenering die verwant is aan wat Hannah Arendt schreef in *Eichmann in Jerusa- lem: A Report on the Banality of Evil* (1964). Het wezen van een bureaucratische organisatie bestaat uit rationalisering, hetgeen voor- al neerkomt op functionele specialisatie, het opsplitsen van taken en bevoegdheden in zeer kleine eenheden. Wanneer de relatie met het werk van Milgram wordt gelegd, wordt duidelijk dat hoe ratio- neler de organisatie is, hoe gemakkelijker het is om pijn te doen en uiteindelijk te doden als dat het doel van de bureaucratische organisatie is. Het gaat hierbij niet alleen om een psychisch, maar ook om een sociaal proces. Het uit het zicht plaatsen van het slachtoffer is niet alleen een de gemoedsrust bevorderende fysieke verwijdering tussen dader en slachtoffer, maar vergroot ook de solidariteit, het wij-gevoel, tussen opdrachtgever en uitvoerder. Het slachtoffer wordt gedehumaniseerd, tot object gemaakt.

Baumans analyse wordt beangstigend wanneer hij laat zien hoe

allerlei verworvenheden van de moderniteit de Holocaust mogelijk gemaakt hebben. Zo was de uitroeiing van de Europese joden geen zaak van ouderwets antisemitisme. Virulente vormen van jodenhaat zouden de morbide 'Endlösung' eerder hebben tegengewerkt dan bevorderd. De grote uitbarsting van die vorm van antisemitisme in Hitler-Duitsland was de 'Kristallnacht' in 1938. In die nacht vielen er ongeveer 100 doden. Bauman maakt de cynische rekensom dat het vermoorden van zes miljoen joden via de weg van de losgeslagen meute bijna 200 jaar gevegd zou hebben. De moderniteit van de Holocaust blijkt onder meer uit het simpele feit dat grote haat-gevoelens ten opzichte van het slachtoffer fabrieksmatig doden eerder in de weg staan dan bevorderen. Een heel specifiek kenmerk van het vernietigingsproces was de grote energie die gestoken werd in een precieze beschrijving van de 'doelgroep'. Hoe absurd dat, gegeven de gruwelijkheid van de moordpartijen, ook moge lijken, bij nader inzien was het uiterst functioneel. Het bood degenen die buiten de termen vielen de zekerheid dat zij ook buiten schot zouden blijven. Er bleef geen niemandsland open tussen joden en niet-joden. Op collectief niveau werd aldus de conditie geschapen die blijkens de experimenten van Milgram op individueel niveau bevorderlijk is voor het toepassen van geweld: een groep werd als het ware uit het zicht gedefinieerd. Bauman citeert in dit verband Hilberg, die in het al aangehaalde standaardwerk uit 1983 over de joodse catastrofe schreef: 'The Jews were out of sight and out of mind for most (...). The road to Auschwitz was built by hate, but paved with indifference'. Bauman laat zien dat de 'Endlösung' niet alleen een idee is dat alleen door een bureaucratische organisatie is uit te voeren, maar ook alleen maar binnen zo'n context als concept ontstaat. Het geloof in de maakbaarheid van de samenleving - één van de centrale noties van moderniteit - vormde samen met de uitvinding van de moderne organisatie het instrument bij uitstek voor de massale vernietiging van de Europese joden.

Bauman kan niet anders dan concluderen dat onze beschaving niet in staat is gebleken de garantie te bieden voor een moreel gebruik van de krachten die diezelfde beschaving heeft voort gebracht. Volgens Bauman leert de Holocaust ons ook iets over de sociologie, en met name de eenzijdigheid van veel moderniserings-theorieën. De dominante noties over modernisering suggereren volgens Bauman twee dingen. In de eerste plaats de onderdrukking van irrationele en anti-sociale drijfveren; in de tweede plaats de geleidelijke verwijdering van fysiek geweld uit het sociale leven.

De Holocaust maakt vooral duidelijk dat in het moderniseringsproces het gebruik van geweld los is gekomen van morele noties en dat overwegingen van rationaliteit zich als het ware hebben gemanicepeerd van ethische normen en morele verboden. Bauman blijft erg globaal in zijn aanduiding van 'moderniseringstheorieën'. Zowel in de klassieke als de moderne sociologische literatuur zijn er natuurlijk aanknopingspunten te vinden voor wat Bauman de negatieve kanten van het moderniseringsproces noemt. In dit verband kan bijvoorbeeld op het werk van Mannheim en Habermas gewezen worden. Tegen welke theorieën Bauman zich precies keert, blijft in het vage. De civilisatietheorie van Elias? Parsons' noties over 'the evolution of societies'?

Bauman richt zich op de actualiteit als hij ingaat op de vreemdelingenhaat die zich de laatste tijd manifesteert in Westeuropese landen. Hij waarschuwt voor vergelijkingen met Nazi-Duitsland: 'Confusing heterophobia with racism and the Holocaust-like organized crime is misleading and also potentially harmful, as it diverts scrutiny from the genuine causes of the disaster, which are rooted in some aspects of modern mentality and modern social organization...' (p. 81). Men zou Bauman in dit verband het verwijt kunnen maken dat hij uit het oog lijkt te verliezen dat vreemdelingenhaat die voortkomt uit, of gevoed wordt door sociaal-economische onzekerheid weliswaar niet meteen tot genocide leidt, maar wel de opstap kan zijn voor politieke bewegingen die het moderne staatsapparaat uiteindelijk in willen zetten voor racistische of anderszins perfide doelen. De grote verdienste van Baumans boek is dat op een beklemmende manier duidelijk wordt gemaakt hoe gemakkelijk de diep in de moderne samenleving verankerde functionele rationaliteit niet alleen in dienst gesteld kan worden van het grootste mogelijke barbarisme, maar dat zelfs nog kan intensiveren. Bij het lezen van Baumans boek heb ik vaak aan de formulering van Harry Mulisch moeten denken uit zijn boek over het Eichmann-proces (*De zaak 40/61. Een reportage* (1961, 14)): 'Van de misdaden, die in Hitlers machtsbereik gepleegd zijn, zeggen de neo-nazi's (...): Het zijn leugens. De Duitsers zeggen: Het waren de nazi's. De Europeanen zeggen: Het waren de Duitsers. De Amerikanen zeggen: Het waren de Europeanen. De Aziaten en Afrikanen zeggen: Het waren de blanken. En eens zal men zeggen: Het waren mensen.'

Jack Burgers

M.A.J.M. Matthijssen (1991). *Lessen in orde. Een onderzoek naar leerlingperspectieven in het voortgezet onderwijs*. Amersfoort/Leuven: Acco, 154 pag., ISBN 90 5256 056 0.

Het onderzoek naar ongemotiveerde, problemen veroorzakende leerlingen in het voortgezet onderwijs heeft zich een vaste plaats verworven op de agenda van de sociologisch georiënteerde onderwijsresearch in Nederland en daarbuiten. De meest inspirerende voorbeelden komen uit de Engelse traditie (Willis, Woods, Hargreaves en anderen), maar ook in ons land zijn er bekende voorbeelden van onderzoek naar het welbevinden van leerlingen en hun schoolbeleving (Van der Linden et al., Stoel). Matthijssen zelf heeft een eerdere publikatie rond dit thema op zijn naam: *De ware aard van balen* (1986). Reden dus om *Lessen in orde* met enige verwachting te gaan lezen en niet alleen om de mooi gevonden en geraffineerde titel. Matthijssen staat altijd borg voor een vlot geschreven boek en schuwt nooit enkele 'sweeping statements'. Maar er zijn meer redenen tot nieuwsgierigheid. Bovengenoemde Engelse onderwijssociologen rekenen we tot de interpretatieve richting, een onderzoekstraditie die zich bij uitstek bezig houdt met het gezichtspunt van de leerling en zijn of haar gedragingen binnen de context van de school en die zich daarbij vaak bedient van kwalitatieve methoden van onderzoek.

De auteur heeft deze keer een pretentieuzer uitgangspunt dan in 1986: het gaat hem er om een relatie te leggen tussen de variaties in 'socialisatiestijlen' van scholen c.q. 'socialisatieregimes' aan de ene kant en 'leerlingperspectieven' aan de andere. De achterliggende gedachte daarbij is dat 'de zo vaak gesignaleerde motivatieproblemen variëren met de mate van strakheid van het schoolregime' (p. 12). Of zoals de auteur zegt: 'Algemeen gesteld: hoe soepeler het regime, des te positiever en actiever is het leerlingperspectief, des te minder motivatieproblemen' (p. 112). Eigenlijk is dit een nieuwe formulering van de oude vraag naar effecten van schoolkenmerken op leerlinggedrag; een vraag die tot nu toe moeizaam is beantwoord door problemen bij de operationalisering van de onafhankelijke variabelen.

De onderzoeksvragen luiden: Welke leerlingperspectieven treffen

we aan in het voortgezet onderwijs? Welke variaties komen daarin voor in verband met variaties in marktwaarde van het diploma en - vooral - met variaties in socialisatieregimes van de betrokken school? Daar wordt aan het einde van de studie nog een vraag aan toegevoegd: wat zijn, volgens de leerlingen, de belangrijkste voorwaarden voor een stimulerende leeromgeving en wat zijn daarvoor de belangrijkste blokkades?

Het onderzoek is gestart in twee HAVO-scholen, een zogenaamde 'vernieuwingschool' (V-school) en een 'traditionele school' (T-school), een onderscheid dat staat voor scholen met een soepel dan wel strak socialisatieregime. Later zijn daar twee MAVO's en twee LBO's aan toegevoegd en een Middenschool. Leerlingen uit het voorlaatste (derde of vierde) leerjaar vormen de onderzoeksgroep, telkens per klas twaalf leerlingen, in totaal 98 leerlingen. Deze twaalf vormen steeds een redelijke afspiegeling van de klas als geheel wat betreft algemene schoolmotivatie en sociale herkomst. De schoolbelevingsschaal van Stoel (1980) is daartoe bij alle leerlingen afgenomen en fungeerde als selectie-instrument voor de steekproef. Er is gebruik gemaakt van observaties van het leerlinggedrag en het instructiegedrag van leerkrachten (socialisatieregime) in de lessituatie en van open vraaggesprekken met de leerlingen en leerkrachten. Het veldwerk van het onderzoek dat startte in 1982/83, is in 1988 afgesloten; de rapportage verscheen eind 1991.

De observaties leiden tot een typologie van vier soorten interactiestructuren (van eenrichtingverkeer tot groepswerk) en zes typen leiderschapstijlen van leerkrachten (van autoritair tot toegeeflijk). Gecombineerd levert dat de beoogde socialisatieregimes op, hoewel duidelijk wordt gesteld dat de beide dimensies niet samenvallen. Interactiestructuur en -kwaliteit vormen dus twee onafhankelijke dimensies van dat regime. Dit hier zo vlot beschreven proces verliep volgens de auteur bepaald niet zonder moeite. Dat geldt ook voor de constructie van de leerlingperspectieven. Na veel passen en meten worden de leerlingen uiteindelijk in vier categorieën ondergebracht, gebaseerd op de dimensies actief-passief en positieve dan wel negatieve houding ten opzichte van de school. Overigens, hoe één en ander precies is geconstrueerd en met behulp van welke analysetechnieken, is niet steeds glashelder.

Wat de resultaten betreft: de variabelen sekse en sociale herkomst leveren geen samenhangen op met de typen leerlingperspectieven. Wel de schooltypen: HAVO en Middenschool vormen de tegenpool van LBO en MAVO: eerstgenoemde scholen herbergen de meeste

leerlingen met een positieve schoolhouding en met een actief/zelfstandige inzet. Dit brengt de auteur tot de conclusie dat de samenhang tussen schoolregime en leerlingperspectief buitengewoon sterk is. De traditionele scholen met een strak socialisatieregime (overwegend MAVO en LBO) herbergen onevenredig veel negatief gemotiveerde leerlingen in tegenstelling tot de vernieuwende scholen met een overwegend soepel regime (HAVO en Middenschool), die overwegend actieve en hooggemotiveerde leerlingen hebben. Over die conclusies en hun plausibiliteit straks meer.

Mijn kanttekeningen concentreren zich op het theoretisch model van het onderzoek, de probleemstelling en de uitwerking in het design. Om te beginnen de belangrijke afhankelijke variabele 'leerlingperspectief'. Dat heb ik altijd al een problematisch concept gevonden, maar na lezing van *Lessen in orde* helemaal. Esland (1971) die deze term naar mijn weten het eerst expliciet gebruikt, verwijst voor de oerbetekenis naar Karl Mannheim in diens *Ideology and Utopia* (1936). Mannheim omschrijft 'perspectief' als 'een manier van kijken naar een object, als een zienswijze die bepaalt wat men in het object ziet, hoe men zich het object 'denkt', constueert. Daarop aansluitend in termen van Esland zelf: 'the constitutive categories of thought in terms of which an individual attempts to grasp the nature of the world' (1971, p. 74). Matthijssen, in navolging van Howard Becker verstaat onder 'perspectief': 'Een geheel van opvattingen en *gedragingen* (mijn curs., A.W.) (...) ter oplossing van problemen die zich voordoen bij de behartiging van (...) belangen' (p. 15-16). De gedragscomponent die naast de betekeniscomponent wordt onderscheiden, betekent een uitbreiding van het concept die vraagt om een nadere argumentatie. Die volgt niet, behalve een in dit verband dubieuze verwijzing naar Willis. Verderop (p. 22) krijgt de term 'perspectief' de betekenis van 'beheersingsstrategieën' die leerlingen hanteren ter behartiging van hun belangen. Er loopt hier van alles door elkaar: zienswijze, betekenis-kader (p. 16), strategie, waarderingen (p. 17), handelingspatronen (p. 18) enzovoort. Voor een eenduidige afbakening van de afhankelijke variabele van een langlopend onderzoek is dit een probleem.

Dat blijkt ook. Maar daarvoor eerst naar de wijze waarop Matthijssen gebruik maakt van het werk van de Engelse onderwijssocioloog Basil Bernstein. Hij zegt op p. 17 dat 'de kern van Bernsteins theorie is dat van de curriculumstructuur een socialiserende werking uitgaat met consequenties voor de *identiteitsontwikkeling* van de leerling: de eigenschappen van de curriculumstructuur

worden als het ware deel van de identiteit' (mijn cursivering, A.W.). Probleem is dat die notie bij Bernstein zelf niet te vinden is, althans niet in de bronnen die Matthijssen vermeldt. Bernstein zegt in het bedoelde artikel (1971) niets over de socialisatie-effecten van de verschillende typen curricula op de persoonlijke identiteit van leerlingen. Matthijssen op p. 17: 'Met andere woorden: een curriculum met strakke structuur werkt een afhankelijke identiteit in de hand met een sterke behoefte aan orde, aan leiding en aan zekerheden, die een begrensde ruimte biedt; een curriculum met een soepele structuur stimuleert een zelfstandige identiteitsontwikkeling. De curriculumstructuur als zodanig heeft, aldus de theorie, socialisatie-effecten en werkt, zo kan men zeggen, als een socialisatieregime (Bernstein 1971, p. 47-69). Tot zover de theorie van Bernstein.' Het klinkt interessant en uitdagend, maar komt geheel voor rekening van Matthijssen zelf.

Terug naar de belangrijke conclusie. Wat heeft het onderzoek nu opgeleverd als we kijken naar de relatie tussen socialisatieregimes en leerlingperspectieven? Die relatie was, zoals gezegd, buitengewoon sterk, aldus de auteur. Dat klopt waar het de verdeling betreft van actieve en gemotiveerde leerlingen over de schooltypen, meer in het bijzonder de beide extremen Middenschool en LHNO met een 'menggroep' op de HAVO. Maar het gevolg van de conclusie op p. 118 kan niet overtuigen na wat hiervoor is gezegd over de conceptualisering van leerlingperspectieven en de relatie met het begrip 'identiteit'. Immers daar staat dat: 'de identiteitsontwikkeling van leerlingen - en in verband daarmee (?) het motivatieprobleem (??) - varieert met de organisatie van het onderwijsaanbod, met name de daarin geboden initiatiefruimte voor leerlingen'. De vraagtekens zijn van mij, want ik heb het verband tussen het niet geoperationaliseerde begrip identiteit en het motivatieprobleem nergens aangetroffen. De identiteitsontwikkeling als zodanig lijkt mij dan ook niet onderzocht in de onderhavige studie en uitspraken met de stelligheid zoals op p. 188 ('de vooraf geformuleerde theoretische verwachting is dus nu door de feiten bevestigd') en verder op op p. 119, hadden mijns inziens dan ook achterwege moeten blijven. Bovendien wordt de vraag naar eventuele intermediaire factoren in het geheel niet gesteld, hoewel die in het onderzoek allerminst zijn uitgeschakeld. Matthijssens uitspraken lijken van groot belang voor beleid en onderwijspraktijk en dat verklaart mogelijk de neiging tot het trekken van te vergaande conclusies. Dat was niet nodig geweest, want de bevindingen zijn interessant ge-

noeg. Bijvoorbeeld de boeiende uitkomsten van de derde toegevoegde onderzoeksvraag: wat zijn volgens de leerlingen de kenmerken van een stimulerende dan wel ontmoedigende leeromgeving? Dat levert prachtig materiaal op waarmee de onderwijspraktijk uit de voeten kan, maar waarmee nu weinig wordt gedaan. Vervolgonderzoek kan op grond hiervan verwachtingen formuleren over de consequenties van schoolkenmerken voor de persoonlijke identiteit en de onderwijsidentiteit van leerlingen. Daarmee zou eerder onderzoek over de manier waarop leerlingen een 'schoolse' identiteit ontwikkelen verder komen.

Anton Wesselingh

referenties

- Bernstein, B. (1971). On the classification and framing of educational knowledge. In: M.F.D. Young (ed.) *Knowledge and control. New directions for the sociology of education*. London: MacMillan, 47-69.
- Esland, G. (1971). Teaching and learning as the organization of knowledge. In: M.F.D. Young (ed.) *Knowledge and control. New directions for the sociology of education*. London: MacMillan, 70-115.
- Mannheim, K. (1936). *Ideology and Utopia*. London: Routledge.